

Bir “Örnek Okur” Tahlili Olarak Oğuz Atay’ın “Beyaz Mantolu Adam” Hikâyesi Ferhat YÖNER*

Öz

Umberto Eco’nun sistemleştirip literatüre kazandırdığı önemli kavramlardan birisi de “örnek okur” kavramıdır. Örnek okur, Eco’nun orman eğretilmesi üzerinden özdeşim kurduğu literatürden haberdar olup aynı zamanda entelektüel sermayeye haiz bir okuyucu tipidir. Eco’ya göre metnin amacı da örnek okuru ortaya çıkarmaktır. Modern Türk edebiyatının öncü yazarlarından Oğuz Atay ise gerek kullandığı avangart biçim denemeleri gerek metinlerarası düzlemde gönderme yaptığı eserlerle okuyucusundan entelektüel sermaye bekleyen bir yazardır. Yazarın kaleme almış olduğu “*Beyaz Mantolu Adam*” hikâyesi alt metninde eleştiriler ve önermeler geliştiren bir metindir. Atay’ın bu hikâyesinde toplumla bağdaşmayan kişinin yaşadıkları çarpıcı bir dille anlatılır. Atay metinlerarası düzlemde ancak örnek okurun anlamlandırabileceği şekilde metnini çok katmanlı bir zeminde inşa eder. Oğuz Atay metinlerinde Umberto Eco’nun sistemleştirdiği biçimde “örnek okur”u talep eden yazarlardandır. Çalışmamızda Atay’ın, *Beyaz Mantolu Adam* hikâyesinin, Umberto Eco’nun geliştirmiş olduğu “örnek okur” perspektifinden tahlilinin yapılarak anlamlandırılmasının mümkün olduğu sonucuna vardık.

Anahtar Kelimeler: Örnek Okur, *Beyaz Mantolu Adam*, Oğuz Atay, metin.

As an Analysis of “Model Reader” “Beyaz Mantolu Adam” Story Written by Oğuz Atay

Abstract

One of the essential concepts that Umberto Eco systematized and brought to the literature is the concept of "Model Reader". Model Reader is a type of reader who is aware of the literature that Eco identifies through forest metaphor and at the same time has intellectual capital. According to Eco, the purpose of the text is to reveal the Model Reader. Oğuz Atay, one of the pioneering writers of modern Turkish literature, is a writer who expects intellectual capital from his readers with both his avant-garde style essays and the works he refers to at the intertextual level. The story “*Beyaz Mantolu Adam*”, written by the author, is a text that develops criticisms and propositions in its subtext. In our study, we concluded that it is possible to interpret *Beyaz Mantolu Adam* by Atay from the perspective of “Model Reader” developed by Umberto Eco. In this story of Atay, the person's experiences incompatible with society are told in a striking language. Atay constructs his text on a multi-layered basis in the intertextual plane so that only the model reader can make sense of it. Thus Oğuz Atay is one of the authors who demanded "model reader" in his texts as systematized by Umberto Eco.

Keywords: Model Reader, *Beyaz Mantolu Adam*, Oğuz Atay, text.

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Ankara / Türkiye, e-mail: ferhatyoner@hotmail.com

ORCID : <https://orcid.org/0000-0003-0281-6815>.

Bu makaleyi şu şekilde kaynak gösterebilirsiniz / To cite this article (APA):

Yöner, Ferhat (2021). “Bir ‘Örnek Okur’ Tahlili Olarak Oğuz Atay’ın ‘Beyaz Mantolu Adam’ Hikâyesi”. *Küllîye*, 2 (1): 59-72. DOI: 10.48139/aybukulliyeye.870309.

Makale Bilgisi / Article Information

Geliş / Received	Kabul / Accepted	Türü / Type	Sayfa / Page
28 Ocak 2021	30 Mart 2021	Araştırma Makalesi	59-72
28 January 2021	30 March 2021	Research Article	

Extended Abstract

One of the important concepts that Umberto Eco brought to the literature in his work named ‘‘Six Walks in the Fictional Woods’’ is the concept of "Model Reader". The model reader is a competent reader who is aware of many works in the narrative tradition from past to present. Thus, this reader is a reader who capable of penetrating the narrative and at the same time making strong connections in the intertextual plane.

According to Eco, the purpose of the text is to reveal its own model reader. The model reader is the reader who takes place in cooperation. By establishing a similarity between the forest expression and the narrative, Eco discusses the narrative in the context of reader-writer-text through the forest metaphor. The forest expression is an analogy of the narrative tradition from the past to the present. Hence the narrative corresponds to the literature. According to the author, the model reader will become a true model reader when the model writer is discovered and they understand their requests from them. Model reader is a reader that can make sense of the writer's references in the text.

One of the essential concepts that Umberto Eco brought to the literature in his work named ‘‘Six Walks in the Fictional Woods’’ is the concept of ‘‘Model Reader’’. The model reader is a competent reader who is aware of many works in the narrative tradition from past to present. Thus, this reader is a reader who capable of penetrating the narrative and at the same time making strong connections in the intertextual plane.

According to Eco, the purpose of the text is to reveal its model reader. The model reader is the reader who takes place in cooperation. By establishing a similarity between the forest expression and the narrative, Eco discusses the narrative in reader-writer-text through the forest metaphor. The forest expression is an analogy of the narrative tradition from the past to the present. Hence the narrative corresponds to the literature. According to the author, the model reader will become a proper model reader when the model writer is discovered, and they understand their requests from them. A model reader is a reader that can make sense of the writer's references in the text.

Oğuz Atay, one of the leading writers of modern Turkish literature, also wrote texts demanding his ‘‘model reader’’. Atay demanded qualified readers with an intellectual background, both with his works in the intertextual plane and how he handled themes. The Man in the White Coat, which is included in the storybook named Waiting for Fear by the author, is among the author's texts on the path of forming his model reader.

The Man in the White Coat is a hero that isolated and alienated from society. We cannot see his consciousness in the story. The white coat that the hero wears appears as a metaphor that separates him from the community he lives in. The Man

in the White Coat does not communicate with the society in which he lived. The story follows the reactions of the people around the hero towards the hero. The story proceeds through the responses of the people around the hero to him. The author builds his text on these reactions.

The story includes loneliness, the tragedy of the individual, social criticism and modernism. Thus, the Man in the White Coat also becomes a prototype of the alien-human being crushed under the clamp of modernity. The writer's text editing and the way of handling the subjects he deals with are aimed at his model reader. The author constructs his story in an intertextual way to create his model reader. The connection and references established among Akakiy Akakiyevich, the protagonist of Gogol's Overcoat, the Archetype of Jesus Christ and his hero, The Man in the White Coat, are related the story's demand for its model reader.

Oğuz Atay builds his model reader with the story of The Man in the White Coat. The essential characteristics of this reader are “being aware of the narrative tradition”, “being able to make strong connections in the intertextual plane”, “being able to make inferences based on the relationship between individual and society”, “knowing the basic elements of the postmodernist narrative”, “being able to present a critical view towards modernism” and "can develop human-life centred new perspectives". He approaches the text at the distance of this knowledge, and awareness results in a superficial reading.

As a result, Oğuz Atay is among the authors who demanded his model reader, which Umberto Eco has systematized and brought to the literature. Atay creates his model reader in the text with his in-text references, links, and how his subject is processed. One of the most critical expectations of Atay for his readers is their intellectual knowledge. Atay demands readers who are aware of the narrative tradition and have the necessary competence in interpreting the literary text. Otherwise, an approach to Atay's story will result in a superficial reading. The Man in the White Coat, which is the basis of our work, is one of the author's stories to reveal his own "model reader". Atay constructs his fiction and message in a way that only the model reader can make sense. This situation is related to the fact that Oğuz Atay is one of the writers who demanded their model reader.

1. Giriş

Umberto Eco'nun anlatı ve yazma edimine önemli önermeler sunan eseri *Anlatı Ormanlarında Altı Gezinti* “örnek okur” ve “örnek anlatıcı” bağlamında süregelen yazılı anlatı geleneğine eleştirel bir bakış sunmaktadır. Eco'nun literatüre kazandırmış olduğu *örnek okur* kavramı, muhtelif yönlerden anlatı geleneğine hâkim olup aynı zamanda metne nüfuz edebilme kabiliyetine de sahip son derece yetkin bir okur tipini ifade eder. Eco, orman ifadesi ile anlatı arasında özdeşim kurarak orman metaforu üzerinden anlatıyı okur-yazar-metin bağlamında ele alır. Akabinde sık sık çeşitli ormanlardan -anlatı- geleneğinden örneklerle ele aldığı

kavramları açıklığa kavuşturur. Orman bütün bir literatürün ve geçmişten günümüze gelen anlatılarını bir eğretilmesidir (Eco 1995: 12). Eco, *anlatı ormanında* özellikle iz bırakmış eserlere yoğunlaşarak bunların literatüre katkılarından hareketle yeni bakış açıları geliştirir.

“Eco daha önceki yapıtlarında ortaya koyduğu *Ampirik Okur*, *Örtük Okur* ve *Örnek Okur* ayrımlarına dayanarak, (...) büyük bir ustalıklarla, metnin amacının *Örnek Okur*’u üretmek olduğunu ima edecek şekilde yorumlar; *Örnek Okur*, metni, bir bakıma okunması tasarlanan -bu tasarımı, çoğul yorumlara elverecek şekilde okunma olasılığını içerebilir- biçimde okuyan okurdur” (Eco 2017: 18).

Dolayısıyla metnin amacı kendi örnek okurunu ortaya çıkarmaktır.

Anlatı geleneğinde kırılmalara yol açan deneysel birçok anlatı kaleme almış olan James Joyce, Faulkner, Proust, Virginia Woolf ve yine Türk edebiyatında Yusuf Atılgan, Oğuz Atay, Orhan Pamuk gibi yazarlar ortaya koydukları eserler ile hem kendi örnek okuruna hitap etmiş hem de kendi örnek okurunu oluşturmak adına anlatı geleneğinden haberdar ve son derece yetkin okuyucu -örnek okur- talep eden metinler kaleme almışlardır. Bu yazarlar arasındaki müşterek unsur, kullandıkları öncü roman tekniklerinin yanı sıra aynı zamanda okuyucularından entelektüel bilgi birikimi talep etmeleri ve anlatı geleneğinin bilincine sahip yetkin bir okuyucu zümresine yönelik metinler kaleme almalarıdır. Zira yetkin olmayan ve anlatı geleneğinden bihaber okuyucu için bu yazarların metinleri anlamlandırılmayacaktır. *Don Kişot*’un öncülük ettiği modernist anlatı geleneğinde artık okuyucusu ile iletişim kuran ve göndermeler mozaiginden oluşan çok katmanlı metinler yer alır. Metinlerde yer alan parodi, pastij, ironi, üstkurmaca, bilinçakışı gibi yetkin yazarlarca kullanılan ve modernist romanın başat teknikleri haline gelen anlatı unsurları yine aynı şekilde yetkin bir okuyucuya -örnek okuyucu- yöneliktir.

Modern Türk edebiyatında *Tutunamayanlar* romanı ile bir dönüm noktası oluşturan Oğuz Atay da nitelikli okur bekleyen yazarlar arasında yer alır. Atay modern romanın başat tekniklerini kullanmasının yanı sıra anlatı geleneğindeki metinlere göndermeler yaparak metinlerarası düzlemde okunabilecek eserler kaleme alır. Bu durum kuşkusuz Atay’ın kendi örnek okurunu talep eden metinler vermesiyle sıkı sıkıya bağlıdır.

Atay örnek okur oluşturma yönüyle birçok kez okuyucusunu arayan yazar hüviyetindedir. Onun *Demiryolu hikâyecileri – bir rüya* hikâyesinin sonunda yer alan “*Ben buradayım sevgili okuyucum, sen neredesin acaba?*” (Atay 2018: 196) ifadesi adeta yaşarken okuyucusunu bulamamış bir sanatkarın bilincinin dışavurumudur.

2. Tutunamayan Bir Yabancı: “Beyaz Mantolu Adam”

Oğuz Atay, romanlarının yanı sıra *Korkuyu Beklerken* adlı hikâye kitabında yer alan sekiz öyküsüyle de literatürde yer almıştır. Atay, romanlarında işlediği yalnızlık, yabancılaşma, aydın eleştirisi, modernite açmazı gibi izlekleri hikâyelerinde de işler. Atay’ın *Korkuyu Beklerken* adlı kitabında yer alan ilk hikâyesi olan *Beyaz Mantolu Adam* ele aldığı yabancılaşma, herkesleşme ve modernite eleştirisiyle adeta *Tutunamayanlar* ve *Tehlikeli Oyunlar* adlı romanlarında işlediği izleklerin hikâyeye damıtılmış bir iz düşümüne yer verir. Ancak örnek okur tarafından bütünlüklü bir şekilde anlamlandırılabilir bu hikâye Atay’ın modernizme ve herkesleşen insanlara bir başka deyişle kalabalıklara bakış açısını ifade eder.

“Kalabalık bir topluluk içindeydi. Başarısızdı. Parası yoktu. Dileniyordu.” (Atay 2018: 11) diye başlar *Beyaz Mantolu Adam* hikâyesi, henüz hikâyenin başında Atay kahramanının öne çıkan vasıflarını sıralar. Eco metnin girişinde yer alan ifade için anlatıcının, kendi örnek okuyucusunu seçtiğini şöyle ifade eder:

“Bir metin “Bir varmış bir yokmuş” ile başlıyorsa kendi örnek okurunu hemen seçtiğine dair bir işaret göndermiş olur: Bu okur ya bir çocuk olmalıdır ya da sağduyunun ötesine giden bir öyküyü kabul etmeye hazır birisi” (Eco 1995: 15).

Atay da henüz hikâyenin başında kalabalıklar içerisinde yalnız kalmış, yabancılaşmış, toplumla yaşayan fakat aynı zamanda toplumdaki izole olan bir kahraman görüntüsü çizer. Bu nedenle okuyucusunu ilerde karşılaşacağı metnin temel dinamiklerine hazırlar. Söz konusu hikâye yazarın kendi seçmiş olduğu okur tipine yöneliktir. Bu okur birey ve toplum ilişkisinin temel unsurlarının farkındalığına sahiptir. Dolayısıyla hikâyenin başında çizmiş olduğu kahraman portresiyle kendi örnek okurunu seçerek hikâyesinin temel yapıtaşlarına dikkat çeker.

Modernitenin getirdiği açmazlardan birisi de standartlaşmış bir yaşam etrafında ortaya çıkan “herkesleşme” olgusudur. İnsan kendisine biçilen hayatı ve girmesi beklenen davranış kalıpları etrafında hareket etmek durumundadır. Aksi takdirde öteki durumuna düşecek olan insan içinde bulunduğu toplumun müşterek tavır ve davranışları ile hareket eder. Davranış kalıbını sorgulamaya ihtiyaç duymadan herkes gibi davranır. Gasset, *İnsan ve “Herkes”* adlı eserinde bu duruma yönelik topluluk ruhu diye bir şeyin olmadığını ve modern toplumun koskoca bir ruhsuzluktan ileri geldiğini savunur (1999: 29). Alışveriş merkezleri, lunaparklar ve kitlelerin bir araya geldiği birçok ortamda olaylar karşısında verilen tepkilerden mekanikleşmiş bir durum görüntüsü ortaya çıkar. Tek tipleşen insan kendisine biçilen davranış kalıbını sorgusuz kabul eder. Bu durum ise kitle zihniyetini ortaya çıkarır. Modern hayat ferdiyetçi yaklaşım yerine kitlelerin davranışlarını esas alan bir yaşantıyı meydana getirir. Çizginin dışına çıkan birey ise ötekileştirilme

tehlikesi ile karşı karşıya kaldığı için çoğu zaman herkesleşmeye başlar. Ortak kabulleri benimseyerek içinde yaşadığı topluma uyum sağlar. Benliğe dalma durumu ve çevresi içinde kaybolan insan Gasset tarafından şu şekilde ifade bulur:

“Demek ki insanlık tarihi boyunca dönemselsel olarak ve giderek daha karmaşık ve yoğun biçimlerde yinelenen üç ayrı aşama görülür: 1. İnsan kendini yitmiş çevresindeki şeylere gömülüp batmış gibi duyar; ötekileşme’dir bu. 2. İnsan güçlü bir çabayla kendi iç dünyasına çekilerek çevresindeki şeyler ve onlara egemen olma olasılığı üstüne fikirler oluşturur; bu benliğine dalmadır. Romalıların düşünsel yaşam dedikleri, Yunanlılar’ın theoretikós biosu, theoria sı. 3. İnsan yeniden dünyada belirerek önceden tasarlanmış bir plana göre harekete geçer; bu da eylem, aktif yaşam, praxis’tir” (1999: 42-43).

Gasset’in belirttiği aşamalardan yitmiş çevre ve benliğe dalma durumu Beyaz Mantolu Adam hikâyesinde tezahür eder. Nitekim, Beyaz Mantolu Adam hikâyesi içinde bulunduğu topluma yabancılaşan ve bu yabancılaşma etrafında “ötekileştirilmeye” maruz kalan bireyin trajedisidir. Merkezde yer alan kahramanın etrafında gelişen olaylar üzerinden anlatının okuyucuya yönelik mesajı geliştirilir.

Beyaz Mantolu Adam toplumun içinde bulunmakla beraber toplumla herhangi bir iletişim kurmayan kalabalıklardan izole bir kahraman tipi çizer. Kahramanın bilincini hikâye boyunca göremeyiz. Hikâye, Beyaz Mantolu Adam’a gösterilen tepkiler üzerinden ilerler. Beyaz Mantolu Adam da tutunamamıştır, yalnızdır ve içinde yaşadığı toplumun dilini bilmemesi onu herkese yabancılaştırır. Atay kahramanının toplum içindeki konumunu ve başarısızlığını şöyle anlatır: *“Hiçbir hüner göstermediği için ya da acındırıcı bir garipliği olmadığı için ya da kendisini çevreden ayırıp başarısızlığına üzülecek kadar düşünmediği için dilenirken de başarısızdı” (Atay 2018: 11).* Hikâye boyunca ötekileşen ve yabancılaşan kahraman hakkında toplumun yargıları bitip tükenmez. Beyaz Mantolu Adam hakkında ilk yargıyı onun yanına gelen şişman adam verir: *“Sağlam adamsın; utanmıyor musun dilenmeye?” (Atay 2018: 13).* Şişman adam, kahramanın fiziksel durumunu gerekçe göstererek onu sağlıklı olduğu halde çalışmaması sebebiyle suçlar. Atay, bu ilk yargılamayla toplumun bireye yönelik anlık alınan peşin yargılarını vurgular.

Beyaz Mantolu Adam toplumun içinde yaşayan fakat topluma yabancılaşması ve farklı görünümü ile hemen bir çocuğun fark edeceği türden çizginin dışındadır. *“(…) bir kadının kucağındaki çocuk bu kılıksız adama bakarak ağlamağa başlayınca parayı beklemeden yürüdü; hemen karşı kaldırırma geçti” (Atay 2018: 13).* Çocuğun ağlaması Beyaz Mantolu Adam’ın sıra dışı görünümünü ifade etmek adına önemli bir gösterge olarak hikâyede yer alır. Aynı zamanda ağlama durumu çocuğun daha önce gördüğü insanlardan farklı biriyle karşılaştığına yönelik bir anlam alanı oluşturur.

Yer yer kahraman hikâye içerisinde kendi dış görünüşüne bakar. Fiziki portre olarak düşkün bir insan görüntüsü çizer. Başarısızdır, tutunamamıştır ve her şeye yabancılaşır. İçinde yaşadığı toplumun dilini, yaşayışını anlamlandıramaz. Dolayısıyla Beyaz Mantolu Adam aynı zamanda modernitenin kısılcı altında ezilmiş yabancılaşmış insanın da bir prototipi haline gelir. Yıldız Ecevit bu durumu şöyle ifade eder:

“*Beyaz Mantolu Adam*’da yabancılaşmayı, bireyin toplumdaki kopuşu bağlamında ele alan Atay, bu öyküsünde insanın kendisine ve bir parçası olduğu doğaya yabancılaşmasını ön plana alır. Öykü kişisi her şeyi kitaplardan öğrenen, sonraki yıllarda ise elektronik bilgi ağının bir dönüşüne dönüşecek olan 20. yüzyıl insanının prototipidir” (2014: 487).

Merkezde yer alan kahraman karşılaştığı olaylarda hep toplumdaki kopuk bir tavır içindedir. Atay da hikâyeyi bu kopukluk bağlamında kahramana olan tepkiler üzerinden işler. Kahraman sadece tepkileriyle değil aynı zamanda dış görünümü ile de toplumdaki kopuk bir durumdadır.

“*Yorgun ve terli iki hamalın ortasında duran oymalı, yaldızlı büyük bir boy aynasında kendini seyretti: Ceketini yoktu, gömleği parça parçaydı. Sonra aynayı götürdüler; yırtık pantolonunu ve çorapsız ayaklarına geçirmiş olduğu lastikleri seyreteemedi*” (2018: 14).

Kahramanı niteleyen en önemli özelliği hikâyede metaforik bir anlam kazanan “beyaz manto” sudur. Kahraman yürürken beyaz manto yüzüne çarpar ve dikkatini çeker. Kahraman cebindeki bütün parasını çıkarıp esnafa uzatır ve etraftaki insanların şaşkın bakışları arasında mantoyu giyen kahraman yürümeye devam eder. Kahramana *beyaz mantolunun* esnaf tarafından giydirilmesiyle beraber hikâyede toplum içinde daha belirgin bir şekilde yabancılaşan ve ötekileşen kahramanı bekleyen olaylar etrafında ilerler. “*Beyaz Mantolu Adam*’ öyküsü ve onun grotesk ana figürü, daha çok ‘birey-insanın topluma yabancılaşmasını alegorize eder: Bu öykünün, çoğul anlamlara çağrı çıkaran bir yapısı yoktur; imlediği başlıca anlam budur. Atay, iki romanının da ana motiflerinden biri olan ‘yabancılaşma’yı, bu öyküsünde tek başına imge düzlemine taşır” (Ecevit 2014: 477). Hikâyenin odağında yer alan yabancılaşma olgusu hikâyede özne konumuna yükselir. Metinlerarası düzlemde de *Gogol*’ün *Palto* adlı eseriyle bağlantı kurulur. Gogol da meşhur *Palto* adlı hikâyesinde toplumsal eleştiri ve yabancılaşma olgusu etrafında *Palto*’ya simgesel metaforik anlamlar yükler. “*Öznenin aradığı nesne olarak tez pozisyonunda olan Palto, anti tez olarak nesnenin aradığı özne olarak Beyaz Mantolu Adam’ı karşımıza çıkarır*” (Dilber 2018: 186). Atay’ın birçok eserinde ortaya çıkan metinlerarasılık *Beyaz Mantolu Adam* da Gogol ile kurulan bağlantı etrafında şekillenir. Ancak örnek okur tarafından anlamlandırılacak olan bu durum Atay’ın talep ettiği okuyucu ile ilgili ipuçları verir.

Yazarın, Beyaz Mantolu Adam hikâyesi özelinde inşa etmek istediği örnek okur tipinin temel özellikleri altı başlıkta incelenebilir:

1. Anlatı geleneğinden haberdar okur

Yazarın daha önceki eserlerinde de olduğu gibi hikâye özelinde yer yer Gogol'ün *Palto* adlı öyküsüne yaptığı göndermeler. Akabinde Hz. İsa ile kahraman arasında kurulan bağlantılar.

2. Metinlerarası düzlemde güçlü bağlantılar kurabilen okur

İsa arketipi ile Beyaz Mantolu Adam'ın benzetilmesi ve Gogol'ün *Palto* hikâyesinin kahramanı Akakiy Akakiyeviç ile hikâye kahramanının müşterek özellikleri olması.

3. Birey-toplum ilişkisinden hareketle çıkarımlar yapabilen okur

Hikâyenin merkezindeki kahramanın topluma yönelik yabancılaşmış duruşu ve iletişimsiz görüntüsü.

4. Postmodernist anlatının temel unsurlarının bilgisine sahip okur

Postmodern anlatının ironik yapısı ve oyun kavramının bilincinde olabilmek.

5. Modernizme yönelik eleştirel bir bakış sunabilen okur

Hikâyenin merkezinde geliştirilen modernizm eleştirisinin ayıklığında olmak.

6. İnsan-hayat merkezli yeni bakış açıları geliştirebilen okur

Kahramanın hikâye boyunca karşı karşıya kaldığı toplum ile ilişkisinin analizini yapabilmek.

3. Modernite Eleştirisi ve “Herkesleşme”ye Başkaldırı Olarak: Kahraman

Umberto Eco'nun ele aldığı okurun niyeti ve metnin niyeti, anlatıyı anlamlandırma sürecinde önemli bir yer teşkil eder. Anlatı henüz giriş cümlesinden itibaren talep ettiği okuru ifade eder. Dolayısıyla okur karşılaşacağı anlatıya yönelik bir çıkarımda bulunur.

Çalışmamızın konusunu oluşturan *Beyaz Mantolu Adam* hikâyesi ise henüz giriş cümlesinde kahramanın toplumun dışı görünümüyle, okuyucusunun ilerde karşılaşacağı müstakbel izleklerden ve ifadelerden haber verir. “*‘Beyaz Mantolu Adam’ öyküsü de ticarethaneye çevrilmiş bir cami avlusu tasviriyle başlar. Protagonist -tıpkı İsa'nınki gibi- suçlamalara, sövgülere, eziyetlere, istismarlarla maruz kalır ve nihayetinde ölüme gönderilir*” (Kaplan 2019: 97). Hikâyenin girişinde bulunan mekân kahramanın tasviri, etrafıyla iletişimi, hikâyenin akıbetine yönelik önemli ipuçları verir. Yazar metnin niyetini salt görünenden ziyade söz oyunları, göndermeler ve metaforlarla etrafında şekillendirir. Atay'ın hikâyesinin kurgusu kendi örnek okuruna yönelik olacak şekilde inşa edilir. Söz konusu okur modernizm eleştirisini anlamlandırabilecek yetkinlikte bir okur tipidir.

“*Sorun şu ki, insan ‘okurun niyeti’ nin ne anlama geldiğini belki bilse bile, ‘metnin niyeti’ nin ne anlama geldiğini soyut olarak tanımlamak daha güç görünmektedir. Metnin niyeti metnin yüzeyince sergilenmez. Ya da sergileniyorsa, bu çalıntı mektup anlamında bir sergilemedir. İnsanın onu*

‘görmeye’ karar vermesi gerekir. Dolayısıyla, metnin niyetinden ancak okurun bir tahmininin sonucu olarak söz edilebilir. Okurun girişimi, temel olarak, metnin niyeti hakkında bir tahminde bulunmaktan ibarettir” (Eco 2017: 72).

Modernitenin en büyük açmazlardan biri bireyin kendine yönelik varoluşsal sorgulamaları ve benliğine yönelik -çoğu zaman- sonuçlandıramadığı çıkarımlarıdır. Bu arayışlar insana dair ve evrendeki konumuna yönelik bir cevap bulmaktan ziyade durumu daha da karmaşıklaştıran bir hal almıştır. Kalabalıklar içinde yaşayan insan uygarlığın bir parçası olmasına rağmen aynı zamanda uygarlığın zoraki huzursuzluğuna da benliğinde taşır. Ortega Gasset, insanın doğası gereği toplumsallaşamayan bir varlık olduğunu vurgular. (1999: 250). Birey tarih boyunca zaman zaman içinde bulunduğu toplumdan uzaklaşarak benliğine yönelmeyi arzulamıştır. İçinde bulunulan toplumdan ve hayattan ayrılma uzaklaşma hali kendini tekrarlayan bir olgu olarak karşımıza çıkar. Söz konusu durum marjinalleşmeyi ve yabancılaşmayı da beraberinde getirir.

Yabancılaşmanın Oğuz Atay’ın hemen her eserinde ortaya çıktığını vurgulayan İbrahim Tüzer’e göre ise yabancılaşma olgusu yaygın kabulün tersine kahramanın kendisine yönelik tutunamaması olarak ortaya çıkmaz. Bunun yerine kendi eksikliklerini bilen ve özeleştirme yapmaya muktedir olan kahramanın toplumsallaşamama sorunu olarak ortaya çıkar (2020: 83). Modernitenin kıskacı altında yer alan insan, nihayet bu bunalım altında kendini izole etmek isteyecek veyahut fildişi kulesine çekilmeyi arzu edecektir. *“Modernitenin fark, dışlama ve marjinalleştirme ürettiği unutulmamalıdır. Özgürleşme imkânına dayalı modern kurumlar, aynı zamanda kendini-gerçekleştirme mekanizmalarından ziyade benliğin bastırılmasıyla ilgili mekanizmalar yaratırlar”* (Giddens 2019: 17). Toplumun ortak kabulleri ve modernizmin getirdiği kurallar birçok yönden kişinin benliğini geri plana atarak mevcut düzene -zoraki- uyumunu gerektirir.

Hikâyede yer alan Beyaz Mantolu Adam ’ın mantoyu bizzat kendi giymemesi ve satıcı tarafından ona giydirilmesi bir başka deyişle yakıştırılması son derece manidardır. Bir metafor olarak beyaz manto toplumun o kişiye bir tür yakıştırmasıdır. Beyaz manto kahramanın ilgisini çeker ve mantonun karşısına geçer. Buna karşılık satıcı alaycı bir şekilde *‘Ne o? Satın mı alacaksın?’* (Atay 2018: 14-15). Diyerek karşılık verir. Bunun üzerine satıcı mantoyu kahramana bizzat giydirir. Akabinde *“Manto vücuduna yapıştı”* (Atay 2018: 15) diye ekler anlatıcı. Kahramana biçilen bir kıyafet vardır ve artık yabancı olduğu toplum tarafından ona yakıştırılmış ve giydirilmiştir. Beyaz Manto bu yönüyle toplumun kişiye yönelik yakıştırılmaları, kabulleri, kuralları ve ön kabullerini de ifade eden metaforik bir anlam alanını oluşturur.

Kahramanın beyaz mantosu onu yabancılaştığı topluma yakınlaştırmaktan ziyade izole olmuş marjinal tarafını da açıklığa kavuşturur. Toplum tarafından

giydirilen beyaz manto aynı toplum tarafından şaşkınlıkla ve hayretle karşılanacaktır. “*Beyaz mantosuyla kalabalığa karıştı. (...) Mantosunu seyretmek için eğilince, henüz şaşkınlığı geçmemiş ve onu nasıl karşılamak gerektiğini bilemeyen topluluğu gördü suyun içinde*” (Atay 2018: 15). Çizginin dışında yer alan kahraman için anlatıda kullanılan “onu nasıl karşılamak gerektiğini bilemeyen topluluk” ifadesi tek tipleşmiş toplum normlarındaki kişilerin yabancılaşmış bireye bakış açısının dışavurumudur. Atay bu topluluğun niteliklerine yönelik işsiz güçsüz takımından olduğunu ifade eder. (Atay 2018: 17). Çizginin dışına çıkan ve başkaldıran kahramanın metaforik anlam taşıyan mantosu toplum tarafından kabul görmeyecektir. Nitekim bu durum genel kabullerin olduğu ve yalıtılmış bireyin şekil yönünden uyumsuzluğu sebebiyle toplum tarafından ağır tepkiyle karşılanacaktır. “*Bu kılıkta bulunamazsın burada. ‘Mantosunu çıkarın!’ diye bağırdı ön sıradan biri vücudu kumlarla sıvanmış gibi kıllı bir karaltı. ‘Belki de içinde bir şey yoktur,’ dedi mahzun görünümlü bir genç yanındakine. ‘Ben buna benzer bir şey okumuştum bir yerde’*” (Atay 2018: 25). ‘Belki de içinde bir şey yoktur’ sözleri Beyazıd-ı Bestami’nin “*Cübbemin içindeki Allah’tan başkası değildir*” (Atay 2018: 23) sözlerini hatırlatmaktadır. Bu ifade Atay’ın talep ettiği örnek okurun, metinlerarası düzlemde bağlantılar kurabilmeye muktedir bir okuyucu olduğunu ifade etmesi yönünden önemlidir. *Örnek okur ancak örnek yazarı keşfettiğinde ve O’nun kendisinden istediklerini anladığında (ya da yalnızca anlamaya başladığında), tam anlamıyla örnek okur haline gelecektir* (1995: 34). Dolayısıyla yazar kurgusunu kendinden önceki metinlere göndermeler yaparak inşa eder ve umduğu yetkin okuyucusuna yönelir.

Kalabalıklar içerisinde yalnızlaşan kahraman toplum tarafından dışlanarak ötekileştirilir. Kahramana yönelik “yabancı”, “esrarkeş”, “sapık”, “cüzzamlı”, “deli”, “manyak” gibi ötekileştirici sıfatlarda ve yakıştırmalarda bulunulur. Beyaz Mantolu Adam içerisinde bulunduğu yaşama ters davranışlar sergilemesi ve uyumsuz görünümü ile aykırı bir şekilde hareket eder. Çizginin dışına çıkan ve başkaldıran kahraman için toplumun görüşü alaycı ve nefret dolu bir hal alır:

“Parktan çıkarken peşine takıldılar. Önce çocuklar. Durağa oldukça kalabalık geldiler. ‘Allah belâsını versin bu pis yabancıların’ dedi birisi; gömleğini pantolonunu üstüne çıkarmış, bütün yüzü bıyık içinde kara bir adam. ‘Bedava yaşıyorlar bu ülkede.’ (...) ‘Paramızın değeri de bu yüzden düşüyor abi’ (...) ‘Ne bakıyorsun?’ dedi, pencereden uzanan kafa. (...) Hepsi de esrarkeş bunların. Ezersin başına belâ. Şoförle bıyıklı birer sigara yaktılar. ‘Adama bak’ dedi bir kadın kocasına. Baktılar. ‘Çocuklar kağıttan kuyruk takmışlar arkasına.’ Güldüler. (...) ‘Ayakları sargı içinde.’ ‘Cüzzamlı olmasın’ (,,) ‘Sakin tımarhaneden kaçmış olmasın.’ ‘Deli bu, mantonun üstüne taktığı kemere bakın’ ‘Manto mu?’ ‘Kadın mı?’ ‘Ne kadını? Kafadan manyak’ ‘Polis çağırın’” (Atay 2018: 23).

Türlü sıfatlar ve yakıştırmalarla ötekileştirilen, yabancılaştırılan Beyaz Mantolu Adam’a küfür ve hakaretler edilir. Toplumun içinden olmayan bireye karşı tutumu onun kim olduğunu anlamaya çalışan kalabalıkla karşılaştığı sahnede, birkaç dilden yabancı küfürle kahraman yoklanır. Fakat kahraman bu sözlere de karşılık vermez. Kahraman anlatı boyunca yer yer kendini ayna, su birikintisi ve vitrinde seyreder. Toplumun ona yaptığı yakıştırmalardan sonra kendisine bakar. “Yüksek binaların koruduğu dar bir sokakta bir vitrinin önünde durdu. Kendini seyretti” (Atay 2018: 17). Marjinal bir şekilde yoluna devam eden kahraman daha sonra bindiği otobüste yalnızca kendisinin anladığı ve kimsenin bilmediği bir müzik dinler. Bu durum kahramanın ferdi duruşunu pekiştirirken içinde bulunduğu toplumla arasındaki çizgileri sembolize eder. Toplum tarafından ötekileştirilen kahraman onun sesini duymayan toplum tarafından deli olarak sıfatlandırılır.

Hikâyede kahramanın bir süreliğine de olsa toplum tarafından horlanmadan kabul gördüğü bir kısım yer alır. Hikâye boyunca kahramanın kendisine bulabildiği tek konfor alanı trende kendisine benzeyen toplulukla yaptığı kısa yolculuğudur. Atay burada yabancılaşmış kimseleri bir araya toplar ve Beyaz Mantolu Adam’a kısıtlı bir konfor alanı oluşturur.

Hikâyenin bu sahnesinde Atay, ironik bir şekilde “Derli toplu insanlar, dinlenmek için başka yerlere gittiklerinden kimseye garip görünmedi kılığı, kimsenin gözüne çarpmadı” (Atay 2018: 22-23) diyerek onu dışlayan sınıfın görüntüsünü anlatır. Bir kaçış metaforu olarak tren, toplumdan ve kalabalıklardan kaçışı ifade eden bir anlam kazanır. Atay’ın *Tutunamayanlar* romanında yer alan kahramanlarından Turgut Özben de benzer bir biçimde trene binerek uzaklaşmıştı. Yazar, anlatı geleneğinden haberdar okur tipini bu bölümde de vurgular. Benzer bir biçimde toplum tarafından horlanan Beyaz Mantolu Adam da trenle içinde bulunduğu ortamdan uzaklaşır.

Kahramanın belki de dışlanmadığı ve yabancılaştırılmadığı tek sahne trende yolculuk ettiği bölümdedir. Orada çeşitli yönlerden kendilerine benzeyen insanlarla beraber sigara içerek yolculuk eder. Bu insanlar onu dışlamaktan ziyade ikramda bulunurlar ve bir anlığına olsun kahraman kabul gördüğü bir topluluk içerisinde yer alır. “Trende, sarı tahtaların üstünde, kendisi gibi kirli, kendisi gibi yorgun, kendisi gibi çevreye ilgisiz insanlarla birlikte yolculuk etti. Yasak levhasına rağmen onlarla birlikte, onların ikram ettiği sigarayı içti. Pencereden denizin görüldüğü bir istasyonda da trenden indi” (2018: 24). Kahramanın yolculuktaki konfor alanı idealize edilir. Bu sahnedeki öne çıkan detay ise yazarın yaptığı “kendisi gibi” vurgusudur. Yazar “kendisi gibi” diyerek yabancılaşan ötekileşen kişileri bir arada ifade eder. Ötekileşmiş kimsenin konfor alanının yine ancak kendisi gibi “ötekileştirilmiş kimselerin” yanında olacağını ifade eder.

Hemen ardından gelen sahnede kadın mantosu giymesi sebebiyle “sapık” olarak nitelendirilir. Diğer yandan onu horlamayan, dışlamayan ve ötekileştirmeyen

bir başka kahraman yine fiziksel özelliğiyle nitelenen uzun bıyıklı gençtir. Uzun bıyıklı genç toplumun onu dışlamasına ve ötekileştirmesine engel olmak istese de bunu kısmen başarır. Beyaz Mantolu Adam'ın denize ilerlemesine de engel olamaz. “‘Halkın huzurunu ihlâl etmeğe hakkınız yok.’ Uzun bıyıklı genç onu savundu: ‘Elbiseyle oturabilir. Buna bir engel yok.’ ‘Kadın mantosu!’ ‘Sapık herif!’ diye bağırırlar oldu. ‘Dışarı!’ diyerek kolundan tutup yerdeki adamı kaldırmaya çalıştı görevli. ‘Kendi gider,’ dedi bıyıklı genç. ‘Bırakın adamın kolunu’” (Atay 2018: 25). Yazar, uzun bıyıklı genç şahsında toplumun ötekileşen ve yabancılaşan kişilerini benimseyen azınlığı sembolize eder. Bu sembolizm ancak bu durumu anlamlandırabilecek kendi örnek okuruna yöneliktir.

4. İsa Arketipi ve Beyaz Mantolu Adam

Oğuz Atay, *Beyaz Mantolu Adam* hikâyesinde, İsa arketipi ile kahramanı arasında özdeşim kurar. Muhtelif yönlerden kahramanın aldığı şekiller onu İsa'ya yaklaştırır. İsa'nın da döneminde yaşadığı toplumca anlaşılamayıp çarmıha gerilmesi ve yine modern toplumda tutunamayan kahramanın benzer şekilde ötekileştirilmesi arasında bağlantı kurar. Ancak örnek okurun anlamlandıracağı türden bir göndermedir bu durum. Kuşkucu bir yaklaşımla anlamlandırılacak bu durumu Umberto Eco, yorum bağlamında şu şekilde açıklar:

“Metni kurtarmak yani, anlam yanılmasını anlamın sonsuz olduğu bilincine dönüştürmek için okur metnin her satırının bir başka gizli anlamı gizlediğinden kuşkulmalıdır; sözcükler, söylenmeyi söylemek yerine onu gizlerler; okurun utkusu, metinlerin her şeyi söyleyebileceğini -yazarın metinlerin söylemesini istediği şey dışında- keşfetmektir; metnin anlamı olduğu öne sürülen şey sözüm ona keşfedilir keşfedilmez, onun gerçek anlam olmadığından eminizdir; gerçek anlam en ötedeki, ondan da, bir sonrakinden de ötedeki anlamdır; hylie'ler -kaybedenler- yorum sürecini ‘anladım’ diyerek bitirenlerdir” (2017: 48).

Beyaz Mantolu Adam'ın esnaf tarafından manken olarak vitrine yerleştirilmesi şekil yönünden Hz. İsa'nın çarmıha gerilmesi sahnesine benzer. Oğuz Atay'ın *Tutunamayanlar* romanında bir *tutunamayan* olan Selim Işık'la sık sık Hz. İsa arasında özdeşim kurması gibi bu hikâyede de Beyaz Mantolu Adam ile Hz. İsa yaşadıkları topluluğa tutunamamış kişilikleriyle birleşirler. Onların müşterek özelliği yaşadıkları toplum tarafından ötekileştirilip, yabancılaştırılmalarıdır.

“Kollarından tutup vitrine çıkardılar. ‘Böyle put gibi durmasın’ dedi tezgâhtar. ‘Güzel bir poz verelim ona’ Gene düşündüler. ‘Kollarını açalım’ dedi patron. ‘Vitrini doldursun’ ‘Yorulur, kollarını oynatıp durur’ Naylon iplerle tavana asmaya karar verdiler sonunda kolları. Bir kolu ileri uzattılar, bağladılar ve ipi vitrinin üstündeki bir çiviye tutturdular. Öteki kolu da duvarda boşalttıkları bir rafa yerleştirdiler” (Atay 2018: 19).

Etrafta bu durumu gözlemleyenler Beyaz Mantolu Adam’ın bu vaziyetini Hz. İsa’ya benzetirler. “*Put gibi olmuş, şuna bak, dedi. ‘Çarmıh,’ diye düzeltti öteki. Güldüler.*” (Atay 2018: 22) Aynı zamanda bir modernizm eleştirisi olarak Beyaz Mantolu Adam kalabalıklar içerisinde benliğini muhafaza etmeye çalışan bireyin yine benzemekten korktuğu toplum tarafından dışlanmasının örneğini oluşturur. Yazar gerek İsa arketipi gerek modernizm eleştirisiyle alt metinde kendi örnek okurunu ortaya çıkarır.

Onu önce dönüştürerek vitrine çıkaran esnaf ardından ona suni bir kimlik kazandırır. Onu ticari menfaatleri için kullanır. Bu durum Atay’ın ironik anlatım tutumundan şu şekilde ortaya çıkar:

“İşte büyük fedakarlıklarla Kuzey Kutbundan getirtmiş bulunduğumuz Canlı İsvaç Mankeni bu sıcağa ancak hafif kumaşlarımızı giyerek katlanmaktadır. İşte koca manto onu terletmemektedir. Kumaşlarımızla bir kuş gibi havalarda uçarak sizlere en canlı ve en gerçek reklamı yapmaktadır. ‘Saran Kumaşları’ yalnız mağazamızda. Mallarımızın ve mankenlerimizin taklitlerinden sakınınız. Israrla arayınız!” (Atay 2018: 19).

Toplumun insanı metalaştırmasının ve çürümüşlüğün çarpıcı bir ifadesi olarak ortaya çıkan bölümde kahraman Canlı İsvaç Mankeni olarak sunulur. Örnek okur gözüyle anlamlandırılabilir bu sahnede yazar, toplumun insanı eşyalaştırması ve araçsallaştırmasını ifade eder. Atay için “yabancılaşmış kimseler ve ötekileştirilmişler” toplum nezdinde metalaştırmaya müsait kimseler olarak hikâyede yer alır.

5. Sonuç

Umberto Eco, *Anlatı Ormanlarında Altı Gezinti* adını vermiş olduğu eserinde yer alan *örnek okur* kavramı ile hem örnek okurun vasıflarını hem de örnek anlatıcının, okuyucusundan beklentilerini açıklar. Okur-metin-anlatıcı üçgeninde geliştirilen bu durum kuşkusuz anlatıya nüfuz etme noktasında okuyucuya eleştirel bir bakış açısı da kazandırır. Modern Türk edebiyatının önde gelen yazarlarından Oğuz Atay da okuyucusundan entelektüel birikim talep eden yazarlar arasındadır. İncelememize konu edilen *Beyaz Mantolu Adam* hikâyesinde Atay kendi örnek okurunu inşa eder. Bu okurun temel özellikleri ise “anlatı geleneğinden haberdar”, “metinlerarası düzlemde güçlü bağlantılar kurabilen”, “birey toplum ilişkisinden hareketle çıkarımlar yapabilen”, “postmodernist anlatının temel unsurlarının bilgisine sahip”, “modernizme yönelik eleştirel bakış sunabilen” ve “insan-hayat merkezli yeni bakış açıları geliştirebilen” bir okurdur. Söz konusu bilgi ve donanımın uzaklığında metne yapılacak olan yaklaşım, yüzeysel bir okuma ile sonuçlanır.

Atay da diğer “örnek okurunu” talep eden yazarlar gibi modernist tekniklerle oluşturduğu anlatılarında birçok kez ancak örnek okurun anlamlandıracağı şekilde metinlerarası düzlemde eserler kaleme alır. *Beyaz Mantolu Adam* hikâyesi ise yine

çeşitli arketipler ve göndermeler etrafında ancak örnek okur okuması ile bütünlüklü bir şekilde anlamlandırılması mümkün bir anlatıyı ortaya çıkarır. Yazar hikâye de modernizmin getirdiği yabancılaşma, yalnızlık, tutunamama, toplum eleştirisi, bireyin kalabalıklar içerisindeki varoluşsal sıkıntıları gibi izlekleri ele alır. Atay'ın bu izlekleri işleyiş ve ele alış biçimi de *örnek okur* seviyesindeki bir okuma ile açıklığa kavuşur.

Sonuç olarak Oğuz Atay da Umberto Eco'nun ifade ettiği gibi "*metnin amacının örnek okuru yaratmak*" olduğunu ortaya çıkaracak şekilde anlatı geleneğinden haberdar yetkin bir okuyucu talep eder. Aksi takdirde Atay'ın metnine yapılacak yüzeysel bir okuma okuyucu tarafından anlaşılabilir olarak nitelenecek ve metinler sıhhatli ve derinlikli bir okuma olanağından uzakta kalacaktır. Dolayısıyla Atay'ın metinlerini anlamlandırmaya yönelik yaklaşımlar ancak "*örnek okur*" hüviyetine sahip kişiler tarafından gerçekleştirilecektir.

6. Kaynakça

- Atay, Oğuz (2018). *Korkuyu Beklerken*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ecevit, Yıldız (2014). "*Ben Buradayım*" Oğuz Atay'ın *Biyografik ve Kurmaca Dünyası*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Eco, Umberto (1995). *Anlatı Ormanlarında Altı Gezinti*. çev. Kemal Atakay. İstanbul: Can Yayınları.
- Eco, Umberto (2017). *Yorum ve Aşırı Yorum*. çev. Kemal Atakay. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Dilber, Kadir Can (2018). "Gogol'ün 'Palto'sundan 'Beyaz Mantolu Adam'ı Çıkarabilmek -Nesne'nin Özne Simülakra'sı". *Folklor/Edebiyat Dergisi*, 24 (95): 171-186.
- Gasset, Ortega (1999). *İnsan ve "Herkes"*. çev. Neyire Gül Işık. İstanbul: Metis Yayınları.
- Giddens, Anthony (2019). *Modernite ve Bireysel - Kimlik, Geç Modern Çağda Benlik ve Toplum*. çev. Ümit Tatlıcan. İstanbul: Say Yayınları.
- Jung, Carl Gustav (2015). *Dört Arketip*. çev. Zehra Aksu Yılmaz. İstanbul: Metis Yayınları.
- Kaplan, Yasir İslam (2019). *Oğuz Atay'ın Eserlerinde Mesihyanik Umutlar: Tutunamayanlar ve "Beyaz Mantolu Adam"da İsa Peygamberin Temsilleri*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tüzer, İbrahim (2020) "Oğuz Atay'da Korku Korku Üstüne Ya Da *Korkuyu Beklerken* Çıkılan Yolculuk: Eve/Kendine Dönüş", *Anlatı/Yorum Roman ve Hikâye Üzerine Yazılar*. Ankara: Hece Yayınları.
- Uludağ, Süleyman (1992). "Bâyezîd-i Bistâmî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Cilt V. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 238-241.